

V. KONONAS

(Minskas)

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS ESTETIKOS ISTORIJS KLAUSIMU

Svarbiausi Baltarusijos ir Lietuvos estetikos istorijos klausimai, turintys metodologinę reikšmę, turėtų būti tokie:

1. Pasaulinės ir nacionalinės estetinės minties santykis, tame tarpe lietuvių ir baltarusių tautų estetikos istorijos tarpusavio ryšiai.

2. Šaltinių atrinkimas ir vertinimas, o kalbant apie nacionalinę estetiką — pirmiausia tiriamos istorinės ir kultūrinės medžiagos išplėtimas ir atnaujinimas, nesitenkinant tik tradiciniais pasaulinės estetinės minties istorijos šaltiniais.

3. Estetinės minties istorijos periodizavimo klausimas.

4. Teorinės estetikos ir meno istorijos tarpusavio ryšio klausimas retrospektyviniu požiūriu arba, kitais žodžiais tariant, — estetinių teorijų, meno krypčių ir stilių santykis.

Be to, Lietuvos ir Baltarusijos estetikos istorijos tyrinėtojas susiduria dar su dviem, galima sakyti, pagrindinėm problemom: pirmiausia, vadinamųjų **Rytų** ir **Vakarų** tradicijų tarpusavio santykiu nacionalinės estetikos raidoje ir, antra, nacionalinės estetikos struktūros problema, kuri apima tokius klausimus, kaip sintetinis ir abstraktus analitinis tyrinėjimo metodas, liaudies vaizdinių vieta estetinės sąmonės sistemoje ir kai kuriuos kitus klausimus.

Pasaulinės ir nacionalinės estetinės minties sąveikos klausimas turi ne tik išorinį, bet ir vidinį aspektą, kitaip pasakius, pirmiausia galima kalbėti apie pasaulinės ir baltarusių (arba lietuvių) estetinės kultūros santykį, atsižvelgiant į tai, kokią vietą užėmė nacionalinė kultūra pasaulinės kultūros vertybių skalėje; be to, galima kalbėti apie pasaulinės, sakytume, kosmopolitinės estetikos elementų santykį su specifine nacionaline estetika vienos ir tos pačios tautos (šiuo atveju lietuvių ar baltarusių) rėmuose. Pavyzdžiui, biblija ir bažnyčios tėvų doktrinomis pagrįsta viduramžių krikščioniškoji estetika, XVI a. Renesanso estetika, XVII a. ir XVIII a. pirmosios pusės scholastinė estetika, XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios švietėjų estetika, XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios demokratinė ir revoliucinė-demokratinė estetika arba tokios meninės kryptys kaip gotika, barokas, klasicizmas, romantizmas

ir realizmas savo pagrindiniais bruožais buvo bendri visai Europai, tame tarpe Lietuvai ir Baltarusijai. Tačiau kartu šių tautų kūrybinis genijus kūrė originalią estetinę koncepciją, įkūnydamas ją liaudies tautosakoje, taikomajame ir plastiniame mene, liaudies filosofijoje. Liaudies meno kultūra buvo ne tik nacionalinio meno prielaida: per amžius ji išliko kaip savarankiška vertybė, lemianti Lietuvos ir Baltarusijos estinės minties nacionalinį savitumą.

Ir Baltarusijos, ir Lietuvos estinės minties istorijos tyrinėjimą lo-giškiausia pradėti nuo viduramžių epochos, nes tuomet susiformavo baltarusių ir lietuvių tautos. Dabartiniu metu tik bendrais bruožais galima atkurti viduramžių estetinių pažiūrų struktūrą, kurioje galima įžiūrėti tris pagrindinius tarpusavyje susipynusius „sluoksnius“: liaudies estinės pažiūras, viduramžių raštijos estetiką ir viduramžių meno estetiką.

Liaudies estetikos istorinio vystymosi tyrinėjimas — viena iš sunkiausių problemų, kuri galės būti išspręsta ateityje, nes pirmiausia reikia kompleksiskai ištirti liaudies kultūrą. Pagrindiniai tokio tyrinėjimo šaltiniai yra seniausioji tautosaka, kurioje išliko mitologinės kūrybos pėdsakų¹. Nors senovėje atsiradusios stebuklinės pasakos, burtai, užkalbėjimai, mįslės ir kiti tautosakos žanrai, užrašyti XIX ir XX a., yra ilgai trukusio „šlifavimo“, o neretai ir naujo interpretavimo produktas, bet iš jų analitiniu būdu galima išskirti pirminius „sluoksnius“ ir nors bendrais bruožais aprašyti tos tolimos epochos estetinius vaizdinius.

Kalbant apie viduramžių raštiją, reikia pasakyti, kad ji buvo silpnai diferencijuota, nors ją ir sudarė daug „žanrų“, kurie buvo nurodomi kiekviename kūrinio pavadinime. Viduramžių raštijoje kol kas neaptikome socialinių traktatų estetikos klausimais ir vargu ar galėjo jų būti, nes ši raštija atspindėjo vieningą pažiūrą į pasaulį ir žmogų. Todėl viduramžių estinės minties šaltinis yra visuma raštijos paminklų, kuriuose pasitaiko samprotavimų estetikos klausimais ar net ištisu skyrių apie grožį. Pirmasis viduramžių estetikos istoriko uždavinys — ieškoti šių estetikos fragmentų.

Pasaulio grožio teigimas jau ankstyvojoje krikščionių ideologijoje (Naujajame Testamente) buvo pakeistas į mokymą apie žemišką grožį kaip blankų nežemiško, dvasinio arba dieviško grožio atspindį. Ši koncepcija iš esmės apsprendė visą viduramžių literatūrą — ir religinę, ir pasaulietinę, kurios Lietuvoje ir Baltarusijoje būta gana daug.

Kalbant apie Baltarusiją, reikėtų atsižvelgti į tokias aplinkybes: krikščionybė į Senąją Rusiją atėjo iš Bizantijos, todėl ir baltarusių žemės, įeinančios į Kijevo Rusijos sudėtį, patyrė bizantiškos estetikos įtaką; XIII a. pabaigoje Baltarusija atsидūrė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštys-

¹ Praėjusio šimtmečio aštuntame dešimtmetyje rusų mokslininkai bandė susisteminti visą lietuvių mitologiją. Žr. rankraštinį trijų tomų darbą: В. Роткирх, Полная литовская мифология и свод мнений различных авторов о ней, т. I—III, 1886. TSRS MA bibliotekos Leningrade rankraščių skyrius, F. 31, apr. 5.

tės sudėtyje, kur skverbėsi Vakarų Europos viduramžių katalikiškoji estetika.

Priėmus rytietiško tipo krikščionybę, baltarusių architektūroje ir mene įsitvirtino **bizantinis stilius**, kuris viešpatavo iki XIII a. vidurio. Vėliau, Baltarusijai esant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje, formuojasi originali lietuvių ir baltarusių gotika.

Istorinėje ir filosofinėje literatūroje jau įrodyta, kad Lenkijoje, Lietuvoje ir Baltarusijoje XVI—XVII a. pradžioje egzistavo Renesanso epocha. Renesanso epochos estetiškos pažiūros pasižymi kokybiniu savitumu ir gali sudaryti atskirą estetikos istorijos skyrių. Būdinga tai, kad biblija ir Renesanso epochoje liko estetinių idėjų svarbiausias šaltinis, tik interpretuojamas iš humanistinių pozicijų. Humanistams ši knyga — ne tik šventas raštas, bet, pirmiausia, literatūros ir meno kūrinys, savotiškas išorinio ir vidinio žmogaus pasaulio veidrodis.

Renesanso epochoje Vilniuje gyvenęs ir kūręs baltarusių mąstytojas pirmasis spaustuvininkas P. Skorina verčia bibliją į senąją baltarusių kalbą ir spausdina ją „mažomis knygutėmis“, kad ji būtų prieinama platesniam skaitytojų ratui. Pradėję bibliją vertinti kaip žmogaus proto ir meninio talento kūrinį, pavertę ją racionalaus vertinimo ir loginės analizės objektu, Renesanso epochos humanistai paruošė dirvą reformacijos judėjimui, o perspektyviškai ir švietimo epochai.

Biblija buvo pirmas šaltinis, kuris supažindino Rytų Europos tautas su pasauline estetine mintimi. Renesanso epochoje atsivėrė ir kiti šios minties prasiskverbimo kanalai. Tai pirmieji gramatikos, retorikos ir poetikos kursai. Tuometinės gramatikos paprastai apimdavo retorikos ir poetikos elementus, teikdavo žinių apie eilių metrus ir pėdas, rimus, ritmus ir t. t. XVI a. Lenkijoje, Lietuvoje ir Baltarusijoje buvo naudojamos lotyniškos Vakarų Europoje parengtos gramatikos (Urbano, Kruzijaus, Alvaro ir kitų kursai). 1596 m. Lavrentijus Zizanijus ir 1619 m. Miletijus Smotrickis sukūrė tokio pobūdžio slavų kalbos gramatikas, kuriose tilpo ir skyriai apie eilėdarą. Abu gramatikų autoriai siekė priešpastatyti rytietiškas „graikų“ (t. y. bizantiškas) tradicijas vakariešioms, arba „lotynų“, tradicijoms, tačiau jų pastangos sukurti slavų poezijos teoriją pagal graikų kalbos dėsnius nebuvo sėkmingos, nes tuo metu Lenkija turėjo jau labai išvystytą poeziją, kurios silabinė sistema ir buvo perkelta į rytų slavų XVII a. ir XVIII a. pradžios poeziją (Simeono iš Polocko ir kitų kūrybą).

XVI—XVII a. estetikoje maža buvo filosofinių teorijų, aiškinančių grožio ir meno esmę, bet užtat atsirado daugybė poetikos, retorikos kursų, menotyros traktatų.

Renesanso epochoje buvo įprasta poeziją vertinti kaip **meną**, o tuo metu menas buvo suprantamas kaip **sugebėjimas** kurti naudingus ir gražius daiktus, šiuo atveju, eilėraščius, vadovaujantis tik nustatytais taisyklėmis ir dėsniais. Visuose XVII—XVIII a. poetikos kursuose buvo bandoma atskleisti racionalios loginės kūrybos paslaptis — poetinio meno paslaptis.

Žymus šios srities laimėjimas buvo Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (1595—1640) poetikos kursas „De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus“ („Apie tobulą poeziją, arba Vergilijus ir Homeras“), skirtas epiniam žanrui².

Nors M. K. Sarbievijus naudojosi Aristotelio, Horacijaus, taip pat Renesanso epochos literatūros teoretiko Skaligerio darbais, bet jis buvo originalus poetas ir mąstytojas. Jo buvo iškelta neįprasta tais laikais mintis, jog „poezija yra kūrybos ir laisvės sritis, o poetas — tai kūrėjas, kuris <...> tarytum kuria naują pasaulį, imituodamas tikrąjį arba „dieviškąjį“ pasaulį.“

M. K. Sarbievijaus traktatai turėjo įtakos poetikos kursams, skaitytiems XVII a. ir XVIII a. pirmojoje pusėje Lietuvos ir Baltarusijos lotyniškose mokyklose³. Jie padeda suprasti ir paaiškinti ano meto estetikos istorijos šaltinių ir literatūros mokslo idėjas bei struktūrą.

M. K. Sarbievijus kūrė vėlyvojo Renesanso, iš esmės **baroko**, epochoje. XVIII a. antrojoje pusėje jo tradicijas tęsė Vilniaus akademijos poetikos ir retorikos profesoriai Naruševičius, Golianskis ir kiti, savo kursus dėstę, remdamiesi klasicizmo ir švietimo estetika. 1809—1811 metais Vilniaus universiteto profesorius E. Slovackis (lenkų poeto romantiko Julijaus Slovackio tėvas) sukūrė naują poetiką, pagrįstą XVIII a. antrojoje pusėje atsiradusia estetika, kaip specialiu mokslu⁴. Joje švietėjiškos koncepcijos susipina su kai kuriomis romantizmo idėjomis.

XIX a. ir XX a. pradžia — Lietuvos ir Baltarusijos tautinio atgimimo epocha. Tuo metu formavosi prieštaringa tautinė kultūra, augo socialinis ir tautinis liaudies sąmoningumas, buvo kovojama už visuomenės demokratinę pertvarkymą. Estetinės minties vystymesi irgi pastebima įdomi analogija, tik būtina pažymėti, kad Lietuvoje (ypač Mažojoje Lietuvoje) visi šie socialiniai ir kultūriniai procesai prasidėjo kiek anksčiau.

Pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais Lietuvoje ir Baltarusijoje paplinta romantizmo idėjos, glaudžiai susijusios su tautinio sąmoningumo augimu ir su kūrybinės inteligentijos domėjimusi liaudies meno kultūra, ypač **tautosaka**. Ir Baltarusijoje, ir Lietuvoje ši estetinės sąmonės epo-

² Savo poetikos kursą M. K. Sarbievijus skaitė įvairiose jėzuitų kolegijose. Vėliau, penkerius metus gyvendamas Romoje, jis patobulino šį kursą ir, grįžęs į tėvynę, netrukus tapo poetikos ir retorikos, o paskui filosofijos ir teologijos profesoriumi Vilniaus jėzuitų akademijoje.

M. K. Sarbievijaus traktatai išliko rankraščiuose ir tik 1954 m. pirmą kartą juos išleido Lenkijos Mokslų akademija (žr. M. K. Sarbiewski, O poezji doskonalej czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus), Wrocław, 1954]. Lotynų ir lenkų tekstai išspausdinti sinchroniškai su komentarais ir gausia informacine medžiaga.

³ Tai liudija du rankraščiai: 1) „Poetica practica“, 1648, Vilniaus akademijoje skaitytas kursas, kuris beveik pažodžiui sutampa su M. Sarbievijaus tekstu (žr. В. И. Резанов, К истории русской драмы, Нежин, 1911); 2) «Конспективное изложение трактатов Сарбиевского, происходящее из Слуцкого коллегіума, 1717 (žr. M. K. Sarbiewski, Poemata omnia, Starowiesiae, 1892).

⁴ Žr. E. Słowacki, Dzieła z pozostałych rękopisów ogłoszone, t. I—II, Wilno; J. Zawadzki, Własnym nakładem, 1826—1827.

cha gali būti pavadinta **ankstyvuoju** romantizmu. O vėlyvasis romantizmas atsiranda XX a. pradžioje, suaktyvėjus revoliuciniam demokratiniam ir nacionalinio išsivadavimo judėjimui.

Ankstyvasis romantizmas buvo plati ideologinė srovė, aprėpianti ne tik meną, literatūrą, bet ir svarbiausias humanitarinių mokslų sritis. Šiai srovei priklauso Liudviko Rėzos (1776—1840), tautosakininko ir rašytojo S. Stanevičiaus (1799—1848), Simono Daukanto (1793—1864) ir kitų kūryba⁵. Baltarusijoje ankstyvajam romantizmui atstovauja lenkų ir baltarusių rašytojai bei tautosakininkai Jonas Čečotas (1796—1848), Jonas Borščevskis, Romualdas Podberiozskis, Vincentas Korotinskis (1831—1891), V. Duninas-Marcinkevičius (1807—1884). Ir Lietuvoje, ir Baltarusijoje ankstyvasis romantizmas dar yra glaudžiai susijęs su švietėjiška klasicizmo filosofija ir estetika.

Analizuodami baltarusių tautinės literatūros formavimąsi, tyrinėtojai dažnai teparodo, kaip menas atspindėjo tautinio sąmoningumo atgijimą, meną vertino kaip aštrių socialinių procesų barometrą. Tačiau kaip tik Baltarusijos ir Lietuvos sąlygomis nacionalinis menas ne tik atspindėjo šiuos procesus, bet, tam tikra prasme, ir juos žadino. Dažnai menas socialinio ir nacionalinio atgimimo procesą skatino ir ruošė daug efektyviau, negu jau atsiradusių idėjų propaganda. Taigi literatūra ir menas buvo taip pat tautinio atgimimo žadintojai, kvietė liaudį pertvarkyti visuomenę demokratiniais pagrindais.

⁵ XIX a. ir XX a. pradžios lietuvių estetinės minties istorijos apybraižą paskelbė S. Červonaja ir G. Vaitkūnas knygoje: «История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли», т. IV, второй полутом, М., 1968, стр. 138—163.